

Prikazi, izvještaji, bilješke.

Pismo i postanak alfabeta.

(Uz istoimenu knjigu Dra Mate Tentora).

Dr. Nikola Žuvić.

Pod gornjim je naslovom izdao g. Dr. Mate Tentor, ravnatelj sveučilišne biblioteke, godine 1931. u Zagrebu knjigu, kojom nas je zadužio. Nije baš toliko radi noviteta same stvari, koliko s razloga, što je po prvi put na hrvatskom jeziku time sintetički prikazana vrlo važna stvar, koja ne samo da može, već mora zanimati svakog školovanog čovjeka. O pismu i postanku alfabeta se je pisalo na svim kulturnim jezicima. Konačne rezultate mnogih učenjaka na tom području pružio nam je pisac. On je i uspio u tome.

U predgovoru (str. III.) veli, da je uzrok, što se kod nas gotovo ništa ne čuje i što je njega ponukalo, da o tom piše »valjda i zato, što se na našem sveučilištu (filozofskom fakultetu) ne predaje ni sinologija, ni asiologija, ni egiptologija.¹

Iza uvodnog poglavlja o pismu u opće, gdje zgodimice tumači genezu i današnjih pojava kod nas i po strani iz piktografije i etimologiju nekih riječi; (str. 10—16. i na drugim mjestima) pre-

¹ Ne samo spomenute nauke, koje su potpuno samostalne i čine cjelinu za se. nego se, osim na teološkom fakultetu, ne predaje nijedan jezik ni bližeg orijenta: hebrejski, aramejski, sirska, arapski, premda ovi jezici i literarni produkti tih naroda imaju direktan upliv na našu kulturu. A i nemoguća je komparativna filologija — ako ćemo ju zbilja znanstveno zamisliti — pa i same indoevropske grane. U opće je teško razumjeti, kako se stvaraju stručnjaci u historiji pojedinih naroda bez poznavanja jezika dotičnog naroda; sa vrelima u prevodu ne će se stručnjak zadovoljiti, a i ne smije. Sa studijem same historijske gramatike mogu se tek upoznati najintimniji osjećaji pojedinaca i čitavih naroda u svim mogućim nijansama, sili, prijelazu, izmjeni glasa, forma i samih riječi.

cizira figurativno, ideogramatsko, fonografsko i druga pisma s mnogo jasnih primjera. Zatim iznosi pregled pisma kod raznih naroda, što je zaoblio s historijskim podacima, da olakoti slijed. Prvi je dio knjige s time završen.

Drugi dio (od str. 44. dalje) govori o alfabetu i kako je do njega došlo. Tu (str. 46.) iznosi tri teorije, koje su zastupali učenjaci u 19. stoljeću o postanku alfabeta: kretske izvor, koji Dr Tentor zabacuje, babilonsko-asirski i fenički. Auktor prihvaća posljednji o modifikacijom: ne u Egiptu, ne u Feniciji. O Egiptu je već bio govor sprijeda u prvom dijelu. Feničani su Semiti; njihov alfabet ima 22 slova kao i ostalih Semita. Spomenik nađen u Ras-Šamra godine 1929. je pisan sa dosada nepoznatim jezikom, ali klinovitim pismom, koje ima 27 slova. Pismo je iz 13. stoljeća prije Krista. Hans Bauer je dešifrirao pismo i ustvrdio, da je jezik semitski. Ali još prije, naime godine 1905., našao se na Sinaju drugi natpis (str. 58.) »u hebrejskom jeziku, a pismo pokazuje stariju fazu, nego li je feničko pismo 13. vijeka.« Ovo pismo ima 26 znakova, od kojih su 4 dublete, dakle predočuje 22 glasa, kako inaju današnji semitski alfabeti. Zato se Dr Tentor zauzima dokazujući, da je sinajski alfabet prvi i iz njega da su nastali svi drugi alfabeti. Postanak sinajskog alfabeta (str. 63.) prikazuje historijskim (dozivajući i Bibliju u pomoć) konjunkturama i zagovara apologetski, da je sv. Pismo bilo već u početku napisano na hebrejskom jeziku s tim sinajskim alfabetom. A kad su Izraelci došli u Palestinu (str. 67.) »potpali su pod jaču kulturu feničku, čini se, da su svoje sinajsko pismo lako zamijenili feničkim, kad i onako nije moglo biti velikih razlika.« Slika 12. i 13. (str. 69.) koja pokazuje hebrejsko pismo štampana je nepažnjom slagara u tiskari naopako.

Treći dio ili kao dodatak drugog (od str. 77. dalje) govori o raširenju alfabeta po Grcima, preko kojih su do njega došli ostali narodi u Europi. Talijanska poslovice (str. 93.) je izvrnuta i ne dokazuje namisao. Ona glasi: »Lingua toscana in bocca romana«. Dr Tentor revnuje (str. 107.) za tradicionalno mišljenje, prema kojem imade glagolica svoj početak u 9. stoljeću kod sv. Ćirila prema grčkom kurzivnom pismu,² a ćirilica je kasnijeg datuma prema grčkoj uncijali. U nastavku (str. 110.) veli, da su Hrvati svjetovne stvari pisali »gotovo čistim narodnim jezikom, tako da je od svih slavenskih živih jezika hrvatski najstariji književni jezik.« »Godine 1927. štampan je misal u staroslovenskom jeziku hrvatske

² Koji govore o postanku glagolice ili kojeg drugog samostalnog slavenskog pisma pred sv. braćom, zauzimlju drugo stanovište. Zadnje se vrijeme ova struja sve više širi i svoje dokaze oslanja i na nedavna gotska otkrića kod nas. Međutim na afirmaciju svojih tvrdnji nijesu dosad ti protagonisti donijeli jačih dokaza osim konjektura, prema kojima je Ćirilo-Methodska predaja još uvijek jača i popularnija.

recenzije, ali — osim kanona — samo latinicom.«³ Na koncu daje stablo o razvitku alfabeta, kao prilog pismo hrvatskog bana Nikole Zrinskog i shematičnu historiju alfabeta.

★

O djelcu su do sada izašli izvještaji i prikazi u dnevnim novinama i drugim časopisima iza kako je knjiga objelodanjena.⁴ Samim sadržajem se do danas nije nitko posebice zabavio. Preuzeo sam, da se ovom zgodom njime pozabavim u uvjerenju, da i sam Dr Tentor želi čuti jednu objektivnu i stvarnu kritiku.

Knjiga će doći vrlo dobro kao opći uvod u studiju paleografije, historije, a osobito jezika. Knjiga si već u početku daje dobru notu, gdje (str. 2.) manifestira »Jezik je nešto, što tako odlikuje čovjeka od životinje, da sve moguće i nemoguće hipoteze, koje dovode čovjeka u vezu sa životinjom, dolaze u čor-sokak.« Prvo je poglavlje auktor mnogo promeditirao. U psihografiju naroda, kojih daje pregled, čini se, da je dobio prilično jasan uvid. Pisca preporuča finoća i pozitivno nizanje činjenica, a da ne polemizira s nijednim od protivnih mišljenja.

Posebno imam pak primjetiti:

I.

Zapažam u uvodu i u obradbi same stvari manjak literature (pogotovo novijeg datuma) poznatih filologa — orijentalista: Barton, Kugler, Deimel, Mallon, Ebeling, Schneider, Gabrielli, Bayer, Witold, Bourows, Nötscher, Boudon i drugih, bez kojih, držim, da je danas, ako ne nemoguće,

³ Transkribirani je misal manje hrvatska recenzija, nego li Parčićev iz godina 1893. (1894.) i 1905. Taj je bio tiskan glagolskim pismenima, sa vlastitim staroslovenskim jezikom. (Ove godine je stogodišnjica rođenja pok. Parčića, koji je prezaslužen za glagolicu.) U ovom su mnoge karakteristike izbrisane, jer i jeri potpuno se gubi. Uvedeno je malo staroslovensko, još manje hrvatsko izgovaranje nekih riječi. Na mjesto, gdje ruska recenzija postavlja o, ovaj ima redovito a, a e, kako se u mnogim mjestima obligatno izgovara, ne nalazi se u misalu nigdje. Ne razumijem nikako, zašto je sva dosadanja prošlost tako brižno čuvala jeri, ako se potezom pera može riješiti taj dosadani crux slavista. Do danas još nije objelodanjena jedna stručna kritika. Ja osobno, kao glagolaš, žalim, što je provedena transkripcija s razloga što prva namisao nije postignuta, a drugo, što će za par generacija biti glagolica još gore traktirana nego li danas hijeroglifi, treće što time naša stvar ide u arhiv i muzej zaboravi, da se tako odužimo svojoj divnoj prošlosti, na kojoj nam može zaviditi sav kulturni svijet, koji nije bio u stanju, da svom jeziku i pismu osjegura privilegiranu poziciju u Crkvi kao mi.

⁴ Dr. Kašaj u Bogoslovskoj Smotri 1932. god. XX., br. 1. str. 99—100.

a ono barem vrlo teško rješavati ovaj problem.⁵ Osobno mišljenje auktorovo nije u pojedinostima jasno izraženo. U koliko navodi po drugima, ne označuje tude misli i riječi ni navodnim znakovima, ni citiranjem mjesta u knjigama pojedinih pisaca, kojima se poslužio. Neprestano tumačenje pojedinih izraza u zagrađama smeta u čitanju i oduzima na formi: dobivaš utisak, da je pisano za početnike. Mnoge stvari, mimo mjesta, gdje obavlja neku vrst rekapitulacije, ponavlja više puta, da katkada i dosadi, dok u nekim riječima i nazivima ne pokazuje konstantnosti kao na pr. hebreji, jevreji, pridjev hebrejski, jevrejski.⁶

II.

Dr. Tentor govori u svojoj knjizi s velikim poštivanjem o sv. Pismu, što se može vidjeti i iz stvarnog prikaza 2. dijela njegove knjige, koji sam donio sprijeda. Ustvrditi ipak moram, da mu pitanje općeg potopa nije jasno. Između ostalih uzroka je i taj, što mnoga mjesta nije sam ispitao (tako i hronologiju), nego unosi u svoju knjigu pojedina data, kako je čitao kod raznih pisaca, kojima se posluživao. Na potvrdu svoje gornje tvrdnje evo nekoliko primjera iz Dr. Tentorove knjige:

Str. 3.: »Ako je ledeno doba trajalo 1½ milijuna godina, i na izmaku toga doba imademo kulturnog čovjeka, koje se doba meće prije više od 12.000 godina, onda prolaze još tisućljeća, dok dode čovjek do pisma. A to se dogodilo gotovo u isto doba, nezavisno jedno od drugoga, najmanje 5.000 godina — oko Nila i Eufrata.«

Str. 17.: »Najviše pisanih spomenika ima u mezopotamijskom pismu... Njime pišu Šumeri i prije biblijskog općeg potopa.«

Str. 18.: »... u Elamu stanovali su prije biblijskog potopa narodi tamne rase..., tu je nastala najstarija kultura svijeta, kojoj se početak meće oko 6.000 godina prije Krista, a u god. 3.200 njezin konac.

Šumeri su mnogo od nje primili, a i Egipćani prije 3.300 god. prije Krista...

Zapadno od njih u nizini nalazimo Šumerce, koji uz elamske elemente stvaraju visoku kulturu, što je poznajemo, iz njihovih pisanih spomenika iz 4. tisućljeća prije Krista. Poslije biblijskog općeg potopa prihvaćaju tu kulturu semitski Akadijci, njihovi susjedi.«

⁵ Ističe se kod ovog pitanja orijentaliste, jer nema danas nijednog, koji ne bi priznavao, da kako za druge stvari staroga vijeka, tako i za pismo i alfabet treba tražiti početke na orijentu, s kojim nas upoznavaju rečeni učenjaci.

⁶ Premda se kod nas općenitije veli: židovi, hebreji i židovski, hebrejski vele ipak neki jezikoslovci, da duh hrvatskog jezika zahtijeva jevreji, jevrejski.

Str. 20. »U novoj domovini Šumerci su živjeli u gradovima, njihov jezik, njihovi zakoni, njihova kultura bila je raširena i među Semitima Mezopotamije, a to sve već prije biblijskog općeg potopa (koji se zbilo u drugoj polovici 4. tisućljeća prije Krista).«

Str. 22. »Pače prikazivanje stvaranja svijeta, pada prvih ljudi i općeg potopa u sumerskim spomenicima (nadenim u ruševinama grada Nippur i Assur) slična su prikazivanju biblije...«

Te tradicije bit će bili primili predi Abrahamovi direktno od Šumeraca.«

Ne mislim ovim poučavati o općem potopu, ali jer se g. Dr. Tentor dotiče potopa mnogo puta, govori o nekoj prepotopnoj kulturi (str. 17.), određuje potop datumom (u zagradama str. 20.), kazat ću slijedeće. Kontekst međutim ne mijenja značenja gori navedenim izvatcima.

O općem potopu govori Gen. 6, 1—9, 19. Uzrok, što je Bog tako strašno kaznio svijet je zloba i pokvarenost ljudi Gen. 6, 1—14., koja sobom donosi pogibao, da potpuno ne ugasne pravo poznavanje i štovanje Boga — religija. Naglasujem odmah, da moramo ovdje imati pod vidom jedino ljude, jer je u svem stvarstvu samo čovjek sposoban subjekt religije. Na samoj zemlji nije se prema opisu potopa Gen. 7, 17—24, zbililo bitnih promjena.

a) Danas imade vrlo malo auktora, koji bi branili geografsku općenitost potopa, jer je ne mogu dokazati uz dublje poznavanje samog biblijskog teksta.⁷ Niti je moguće dokazivati općenitost sa geološkog, niti sa fizičkog gledišta, a još je manje moguće obraniti to mišljenje od poteškoća i prigovora s te strane. Ha gen govoreći o vrstama životinja na svijetu isključuje mogućnost, da bi sve stajale u korablji Noe i donosi protiv geografske univerzalnosti potopa dokaz, da su životinje ostale žive izvan dohvata potopa.⁸

b) Antropološki opći potop, ali relativan, za koje bi mišljenje, prema naprijed citiranim mjestima, bio Dr. Tentor. No i taj je nemoguć. Taj bi potop uništio samo onaj narod, koji opisuje sv. Pismo na ovom mjestu. To se mišljenje ne može braniti s dogmatskog stanovišta neprevarljivosti sv. Pisma; jer se ne radi o samoj fizičkoj pojavi, nego je dublja svrha ovog opisa i već spomenute kazni. Ovom je tumačenju protivna sva Tradicija i samo sv. Pismo 1. Petr. 3, 20.; 2. Petr. 2, 4—9. I s etnološkog i geografskog gledišta je ovaj potop bio prije, nego li se ljudski rod raširio po svojoj zemlji, jer je ova fizička pojava, premda lokalna,

⁷ Kad se hrvatski veli »opći potop«, ne uzima se riječ »opći« u materijalnoj ekstenzivnosti. Upotrebljavanje je uvelo tu riječ kao stručni termin za oznaku ovog našeg mjesta u sv. Pismu.

⁸ Lexicon Biblicum I, 372.

ipak djelovala na klimu i vegetaciju susjednih zemalja, pače i na daleko.

c) Jedino mišljenje, koje se ne samo može braniti, nego i dokazivati je antropološko-apsolutni opći potop,⁹ to jest: potop je zahvatio sav onaj kraj, na kojem su stanovali ljudi, tako da su poginuli svi ljudi osim Noe, njegove žene, tri sina i tri žene njihove, četiri muškarca i četiri ženske, osam osoba na broju. Ovo je mišljenje danas općenitije. Ne dolazi u koliziju s nijednim mjestom u sv. Pismu, a odgovara i na poteškoće iz fizike i historije.

Predaja o potopu je kod svih naroda, kod kojih se sačuvala, više manje u bitnosti ista; što jasno dokazuje isto vrelo sa sv. Pismom.¹⁰ Poslije potopa su se ljudi »spustili u dolinu Senaar i

⁹ Teološke note ne možemo dati nijednom od navedenih mišljenja o općem potopu, dok stvari ovako stoje. Kad bi svojim zaključcima sizali na drugo polje, biblicista i teolog bi sisteme tada promatrali s drugog gledišta.

¹⁰ Jer o općem potopu ništa ne donose svete knjige Kineza (kako ni o ovim ovisne Japanaca) zaključuju neki, da ove nije zahvatio potop. Da ne dođu u sukob sa sv. Pismom, iznose nove teorije o biblijskom izražanju.

Riječi 1 Petr., 3, 20. ja shvaćam i obzirom na sadržaj i konstrukciju apsolutno. Premda je 1 Petr. 3, 19. 20. bila i ostaje još i danas crux interpretum, svi se ipak slažu, da je u 1 Petr. 3, 18. govor o univerzalnosti spasa po Kristu kao i 3, 21. o krstu. U antitezu univerzalnosti spasa postavlja Apostol univerzum spašenih osoba u korablji Noe, osam (bez mistike i gematrije). To su svi. *διεσώθησαν δι' ὕδατος* jednostavna izjava, koja ne dozvoljava modifikacija ni kondicije. Ona voda je tip krsta r. 21., bez kojeg nema spasa. Premda tip ne mora u pojedinostima pretstavljati svoj antitip (dosta je jedna točka) jer stoji kao slika prema zbilji, tip ipak mora biti istinit i ne može uključivati nijednu negativnu stranu svoga antitipa. Univerzalnost spasa po Kristu uvjetovana univerzalnom obvezom krsta, tipično je pretstavljena univerzalno — svim (osam osoba) spašenim iz vode, od potopa.

Što ono par naroda nema zabilježene predaje o općem potopu, možda su se spomenici izgubili i na to se zaboravilo. Ili možda toga u opće nijesu ni zabilježili kako ni mnogo drugih stvari. Jer nam nijesu svi važni događaji iz prošlosti poznati po dokumentima. Mnoge su i nebrojene stvari pale u zaborav. Što se tiče data, u koje se postavljaju svete knjige Kineza, su vrlo sumnjive i ne postizavaju učinak, da uvjere kritičke duhove. Suponirajući, da su ovi već prije potopa bili naseljeni prema istoku i da ih nije zahvatio potop, zar baš nikakve veze nijesu imali s onima prema zapadu, i nameće se pitanje, koji ih je prostorni razmak dijelio. Dato, da su imali veze, po spomenicima, kojih nema, ne saznavo, da bi se čudili, kad bi im susjedâ sasma nestalo.

V. Dr. André: Die Flutsangen ethnographisch betrachtet, Braunschweig 1891.

ondje nastanili« Gen. 11, 2. Narod se po ovom kraju (dolini) nazvao Šumercima, koje su kasnije naslijedili Babilonci. Abraham se na Božji poziv otuda otselio i tradiciju svog kraja o potopu ponesao sobom. Ova se sačuvala čista — monoteista — kod svih njegovih nasljednika, dok ju nije Mojsije zabilježio i tim za uvijek oteo svim mogućim promjenama.¹¹ Ostali su narodi ovu predaju iskvarili, jer su ju deformirali prema politeističnim zabludama, u koje su sve više i više upadali. Ali je ipak kod svih ovih azijskih naroda u Mezopotamiji ostala čišća nego li kod ostalih.

Kako ne možemo govoriti o vremenu, koje je minulo između stvorenja čovjeka i potopa, tako ne možemo determinirati ni razmaka između Abrahama i Noe. Općenito je poznato, da sv. Pismo ne naučava hronologije i da su biblijske generacije nepotpune.¹² Uza sve to nijesmo ipak slobodni, da idemo in infinitum postavljajući čovjeka i njegovu kulturu. Historičari znadu vrlo dobro, da osim M a s p e r o v e hronologije u historiji klasičnog orijenta imade i drugih, koje ruše one silne tisuće godina fantaziranja i skraćuju rokove na bazi trijeznog umovanja i jasnijih dokaza.

Jedinstvo roda ljudskog po Adamu, to isto jedinstvo po Noe. Tako sv. Pismo, tako taj najstariji, najpouzdaniji, vječno neprevarljivi dokumenat. Ne obazirući se na mišljenje, koje drži geografski opći potop, od dvaju antropoloških jedino antropološko-apsolutni opći potop spašava to jedinstvo.

III.

Dr. Tentor govori o Hetitima i njihovu pismu vrlo kratko (str. 27—28.), ali dobro i ispravno. Ovom prilikom, ne da ispravljam, nego radi aktuelnosti i boljeg poznavanja Hetita nadodat ću ovo nekoliko historijsko-filoloških redaka. Hetite, Heteje, הֵתִי¹³ smo prije najnovijih iskopina poznavali vrlo malo. Jedino vrelo je bilo sv. Pismo i spomenici babilonsko-egipatski. Među pismima

¹¹ Acta Apost. Sedis 39 (1906) 377 ss.; DB 1997—2000; EB 174—177, osobito DB 1999 i EB 176.

¹² Indeterminacija ova nimalo ne smeta ozbiljnom promatraču, a još manje učenjaku, kad zna, da je sv. Pismo pisano onim načinom, kako se pisalo u to doba. Razno brojenje godina kod raznih naroda onemogućavalo je jedinstvenost. Istaknuti pojedinac i data njegova života igraju najveću važnost. Danas, kad je akribija daleko veća, sv. Otac Papa na svojim aktima piše: Našeg Pontifikata godine x. To je glavno, a tako je bilo uvijek. Kao sporedno, poradi relacija s drugim svijetom počelo se kasnije pisati: poslije Olimpijske igre x, au Urbe condita, post Christum natum, Anno Domini itd.

¹³ הֵתִי je kritički utvrđeno. Neki su predlagali, da se i kod Habakuka 1, 6 כְּשָׂדִים zamijeni s הֵתִי Vidi *Biblica* 8 (1927) str. 127 sl. i 257 sl.

zvanima Tell el-Amarna,¹⁴ koja potječu iz 15. i 14. stoljeća prije Krista, nalazi se i jedna pločica ispisana mitanskim jezikom, koji se broji među hetitske; druga pločica je pisana u hetitskom jeziku od kralja iz Arzasa; još dvije su pisane babilonskim jezikom, ali su bile otposlane iz zemlje hetitske.

Godine 1903. iskopani su u Hama hijeroglifski natpisi, za koje Wright tvrdi,¹⁵ a s njime i Sayce, da su hetitski. Između ostalog materijala nađen je i jedan dvojezični natpis u klinastom i hijeroglifskom pismu, koji međutim nije protumačen, premda se pozna hetitski jezik. Godine 1904. otkrili su Francuzi u Boghazkoi mnogo hetitskih natpisa, koji su pisani, kao i gore spomenuti između pisama Tell el-Amarna, klinovitim pismom. Godine 1906. je Nijemac Winkler tamo našao do 2.500 ispisanih komada opeke. Stručnjaci smatraju, da su ovi natpisi iz 13. ili 12. stoljeća prije Krista. Pismo nije niti čisto hijeroglifsko niti klinovito, nego modificirano prema obadvjema obzirom na silabički hetitski jezik. Znakovi su ideogramatski, jer pretsvavljuju čitave stvari, a silabe su fonetske. Osim ovoga otkriveno je u Boghazkoi još šest drugih dijalekata. Asirijolog univerze u Pragu, prof. Dr. Hrozny¹⁶ je prvi ustvrdio, da jezik Hetita spada među indoevropske. S njime su se odmah složili Marstrand i Sommer, dok su svi drugi filolozi-orientalisti strašno nastupili protiv Hroznyjeva, kojemu nije bilo stalo do polemike. Svoju prvu tvrdnju je za neko vrijeme ublažio tako, da je govorio, da u hetitskom jeziku imade mnogo indoevropskih elemenata, dok godine 1920. Hroznyjeva hipoteza ne postane dokazanom činjenicom, koju prihvate svi, pa i najveći mu dotadanji protivnici.

Ali osim doprinosa k indoevropskoj filologiji, otkriće literarnog blaga, kako u Hama tako u Boghazkoi, najviše je doprineslo koristi historiji i etnografiji. Po nađenim pločama — imade ih deset na broju — ugovora upoznajemo historiju raznih naroda u Maloj Aziji od 15. do 12. stoljeća prije Krista, jer se tekstovi ovih ploča odnose na sadržaj pisama Tell el-Amarna-skih. Witzel je pročitao i protumačio četiri velika hetitska natpisa. Četvrti je kralja Telebinuš i sadržaje čitavu historiju Hetita od njihovih prvih početaka.¹⁷ O religiji Hetita kao i bezbrojnim imenima čitave armije

¹⁴ Ova pisma, epistole nose ime po mjestu, gdje su nađene.

¹⁵ *The Empir of the Hettites*, London 1905.

¹⁶ *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*, Prag 1917.

¹⁷ *Hethitische Keilschrift - Urkunden*, I. str. 16 sl. i 59 sl. — P. Witzel slovi danas kao najbolji hetitolog na svijetu. Na njega se obraću orijentalistični filološko-historijski instituti Berlina i Londona. Premda je Papinski Biblijski Institut u Rimu povjeren od sv. Stolice isključivo učenicima Družbe Isusove, prošle je godine ovaj nje-

¹⁸ njihovih bogova, ovih ratova i čuvanju svojih šticećenika govore iskopine na mnogo mjesta. Među najvažnije otkriće svakako spada, što se je tu našao veliki kodeks zakona, koji ima do 100 raznih odredba.¹⁸ Ovaj kodeks (zakonik) uz otprije poznati asirski i Hamurabijev daje prospekt pravnog položaja ovih naroda u vremenu otprilike 1.000 godina, od 2.200 do 1.200 prije Krista.

IV.

Od str. 57.—64. govori Dr. Tentor o starosinajskom alfabetu, koji bi, prema njemu, bio prvi u opće, matica svih ostalih. Prije nalaza na Sinaju godine 1905. je najstariji semitski spomenik, pisan tim hebrejskim slovima bio onaj otkriven 1868. poznat pod imenom »stup Meše«, čiji se sadržaj odnosi na 4. Kralj. 3., koje mjesto u Bibliju u istinu bolje razumijemo po ovom natpisu moapskog kralja Mese.¹⁹ Ovo je otkriće mnogo doprineslo k biblijskoj paleografiji, geografiji, topografiji, arheologiji, hronologiji, historiji i filologiji.²⁰ Dr. Tentor se zauzima za prioritet sinajskog (hebrejskog) alfabeta pred feničkim, a zato navodi vanjske (historijske) i unutarnje razloge dozivajući u pomoć i sv. Pismo, gdje je govor o Mojsiju.

Moram reći odmah, da u ovom nikako ne dijelim mišljenja s Drom Tentorom. I nadalje ostajem uz tradicionalno mišljenje za prvenstvo feničkog alfabeta pred svim drugima, pa i pred sinajskim (hebrejskim). Ovo mišljenje imade ne samo toliko vjerojatnosti koliko i ono, koje zastupa naš pisac, nego držim, još i više. Čim operira auktor vrlo mi je dobro poznato, mnogi su se trudili oko toga, ali su stali kod izricanja konačnog suda.

---

mački franjevac radi svoje vanredne spreme agregiran profesorskom zboru ovog Instituta i uz P. Deimela i P. Pohla radi u školi i pripravlja edicije za *Orientalia* i *Analecta Orientalia*, tako da i najnovije serije donose već njegove radove.

¹⁸ Na temelju ovog kodeksa je napisao veliku raspravu profesor rimskog prava u Ljubljani, Dr. Viktor Korošec, *Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung. Leipziger rechtswissenschaftliche Studien*, Leipzig 1931. VIII—118.

¹⁹ Dissand, *Les monuments palestiniens et ju-daïques* (Musée du Louvre), Paris 1912.

²⁰ Lidzbarski, *Zur Mesainschrift*, u reviji: *Ephemeris für semitische Epigraphik* 2 (1908) str. 150 sl. Clermont-Ganneau u *Revue archéologique* (1908) str. 434 sl. Sidersky u istoj reviji 1919. str. 59—89. pod naslovom: *La stèle Mesa*.

a) Kod nabatejskih natpisa blizu brda Srbal na Sinaju našli su zadnje vrijeme natpise mnogo starije nego li su ti nabatejski.²¹ Ove postavljaju stručnjaci u doba XX. dinastije u Egiptu, oko godine 1.500 prije Krista. Na visoravni Serabit el Hadem nađene natpise postavljaju u doba XII. dinastije, to jest 20. i 19. stoljeće prije Krista. Ovi su pisani hijeroglifima. Godine 1905. je Flinders Petrie našao klesarije s natpisima nepoznatih slova. U blizini hrama božice Hathor i boga Sofdu je našao osam odlomaka kamenih ploča s uklesanim jednakim slovima. Ove je nalaske sam Flinders dodijelio u 15. stoljeće prije Krista.

Alan Gardiner, egiptolog, je onaj hram postavio u 19. stoljeće pr. Kr. i u isto doba i natpise. Sethe je natpise postavio u međuvrijeme od 17.—15. stoljeća, prema čemu bi Mojsije mogao biti izumitelj alfabeta.²² Grimme čita na jednom od tih natpisa, kako Mojsije, prefekt rudara, zahvaljuje božici Baalat (t. j. Hathor), što ga je izvukla iz Nila.²³ S ovom okolnošću zaključuje na biblijskog Mojsiju. Da i ne spominjem, jasno je po sebi i neprihvatljivo, da bi Mojsije, Božji posrednik i poslanik, ovdje bio idolatra, protiv čega sam revnuje, kako čitamo u Exodu i daljnjim njegovim knjigama. Međutim su drugi učenjaci jasno dokazali, da je Grimme u opće krivo čitao. Sam Flinders Petrie veli, da Grimme uzima kamene frakture za slova, ako ih treba.²⁴

Zadnjih godina su se čitanjem ovih natpisa mnogo bavili Furlani, Zoller, Johnson, Lake i Blake amerikanski profesori stipendiste, a najviše profesor katoličkog sveučilišta u Americi Butin,²⁵ koji je u svrhu studija proboravio par godina u muzeju u Kairu, gdje se nalaze ploče, i nije našao toga, što Grimme iznosi. Općenitije je mišljenje među egiptolozima, da hram božice Hathor kao i egipatski natpisi spadaju po prilici u doba odmah poslije Tutmosa III., od kada bi bio i semitski natpis nađen na jednoj sfingi nedaleko.

²¹ Nabatejski natpisi potječu iz 3. stoljeća prije Krista. Otkriveni su u 6. stoljeću. Tumačio ih je u 17. stoljeću Montfaucon, u 18. stolj. Clayton, u 19. stolj. Forster. Ovi su natpisi aramejski i Riessler, *Bibl. Zeitschrift*, 1905, III, 140—145. argumentira prema jeziku, da je Daniel iz ovoga doba. To isto zaključuju na temelju palmirskih natpisa.

²² Kurt Sethe, *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* 80, 35.

²³ Hubert Grimme, *Althebräische Inschriften vom Sinai*, München 1923, (slika 349).

²⁴ Vrlo je interesantno promatrati sliku (fotografiju) ovih natpisa i slijediti oprečna tumačenja jedne te iste stvari. Reprodukcijske donosi većina tih auktorova usred teksta svojih radnja.

²⁵ Rom. Butin, *Ord. Servorum Mariae*, *Harvard Theological Review* 21, 1928.

b) Nema sumnje, da je alfabet još stariji od ovih natpisa, jer su mnoga od ovih slova već izgubila grafičku formu, koju su imala iz početka. Važno je za ovu našu stvar, što i Dr. Tentor spominje, da je alfabet semitski po mišljenju mnogih nastao na temelju hijeroglifskih i hijeratskih egipatskih znakova, ali se ne može dokazati, kako se odnosi alfabet, iz kojega su nastali svi drugi, pa i naš, na egipatske znakove. Suvišno je ponavljati o ideografskom pisanju Egipćana. Pregibanje se je doticalo samo vokala, dok su konsonanti ostali nepromijenjeni. Tuda su imena pisali slovima fonetskim, s čega zaključuju, da su Semiti ovu osebinu uzeli od njih i tako došli do fonetskog alfabeta, koji je imao između 20 i 30 slova. Sve je ovo, naravno, uzeto hipotetski. Bez sumnje, da je ovo iznašašće na Serabit-planini unijelo mnogo svijetla, jer oni natpisi imaju oblike slova blize semitskom alfabetu, ali se nijesu otrešla ideogramatskog pisanja i bliža su hijeroglifima, nego li ijednom semitskom alfabetu. Prema Butin-u se ovaj natpis ⁴/₅ odnosi na hijeroglife i jako nas udaljuje od pravoga alfabeta.

c) Fenički alfabet naprotiv je samostalan. Slova ne pokazuju, da ovise ni o hijeroglifima ni o klinovitom pismu. U njima vidimo polagani, ali stalni i normalni razvoj i hebrejskoj i ostalim alfabetima.²⁶

Dr. Tentor sam veli za starosinajski alfabet (str. 59.):

»To je pismo nastalo najkasnije oko 1.500. god. prije Krista, kako su arheolozi već prije 25 godina tvrdili. To se nepobitno dokazalo, kad su se pročitala imena faraona (Thutmes i Hatšepu), o kojima se zna, kad su živjeli.«

»Ove natpise na Sinaju pisala su različita lica, oblici slova nisu ustaljeni (bit će radi mladosti pisma).«

Za fenički pak alfabet (str. 57.) veli:

»Najstariji sačuvani spomenik feničkoga pisma imamo na sarkofagu iz 13. vijeka prije Krista, a kako to pismo pokazuje lijepi razvitak, ono će biti nastalo bar nekoliko vijekova prije.«

Dakle oblici slova sinajskog natpisa »nisu ustaljeni (bit će radi mladosti pisma)«, pa neka je iz 15. stoljeća prije Krista; a pismo feničkog alfabeta »pokazuje lijepi razvitak, ono će biti nastalo bar nekoliko vijekova prije.«

Kada? Koliko vijekova prije?

d) U Biblos-u (*Βίβλος*, ܒܒܠ) blizu Beyruta u Siriji našlo se nekoliko sarkofaga s posudama ispisanim hijeroglifima, i na jednom se čita ime faraona Amenemhat III. iz XII. dinastije. Montet,

²⁶ Radi tehničkih poteškoća u tiskari ne donosim slike. Svatko ju lagano pogleda na koncu knjige Dra Tentora. Slično ima u svojoj *Introdukciji Cornely i Institutiones Biblicae I.*

francuski arheolog je našao mnogo predmeta ispisanih istim imenom. Zatim je naden još jedan sarkofag i na njemu je natpis sa feničkim alfabetom. O ovom četvrtom sarkofagu je govor (i u knjizi Dr. Tentora), kadgod se poziva na iskopine u Biblosu i njihovom doprinosu k afirmaciji prvenstva feničkog alfabeta. Uz sarkofag su nadene i razne posude bez ikakvog natpisa. Ove se posude barem direktno ne odnose na sarkofag niti natpis na njemu. Evidentnijih kakvih znakova posude nemaju, i neki ih međutim pripisuju, da pripadaju vremenu XVIII. i XIX. dinastije u 13. stoljeću pr. Kr., iz kojeg vremena je navodno sarkofag i natpis na njemu. Arheolog i lingvista, dominikanac P. Vincent veli, da je alfabet daleko stariji, nego li ga predočuje ovaj natpis, jer je dobro razvijen i ne pokazuje, da bi bio u svom početku, zato mu pripada prvenstvo, jer u to doba svi ostali pisani spomenici imaju slova u prelaznom stanju.²⁷ Jednako govori i P. Dhorme.²⁸

e) Dr. Tentor se negativnim sredstvima zauzima za prvenstvo starosinajskog alfabeta, određujući mogućnost data, a Feničanima a priori poriče sposobnost, da bi oni došli do toga. »Oni (t. j. Feničani str. 49.) imaju vrlo vještih majstora za izradbu svakojakih najfinijih umjetnina, ali nemaju dara invencije i imaginacije. Njihova kultura ne pokazuje novih ideja, već samo usavršivanje tehničko-materijalne kulture onoga doba«. Historičari naprotiv smatraju Feničane barem toliko darovitima koliko Židove, a i više prema naprijed citiranom mjestu iz knjige Dr. Tentora (str. 57.), gdje pismo Feničana pokazuje već lijepi razvitak. Jača kultura znak je jačeg duha, što sam pisac priznaje (str. 67.), kad veli, da su Izraelci došavši u Palestinu »potpali pod jaču kulturu feničku, čini se, da su svoje sinajsko pismo lako zamijenili feničkim, kad i onako nije moglo biti velikih razlika.« Radije treba reći, jer su Feničani bili genijalniji i njihovo pismo je bilo lakše, savršenije i starije. Zato mu pripada prvenstvo.²⁹ Poteškoće, koje su neki iznosili

²⁷ Les Fonilles de Bybles u *Revue Biblique* 1925, str. 192 sl. — Na str. 184. prema *Syria* 5 (1924), str. 136—140. donosi P. Vincent originalni tekst ovog natpisa i prevodi ga ovako:

1. Arcam hanc fecit Ithoba'al, filius Ahirami regis Bybli, Ahiramo patri suo ut sedem eius in aeternum.

2. Et si rex inter reges vel praeses inter praesides vel ponens castra contra Byblum arcam hanc detegat, confringatur virga potestatis eius et evertatur solium regni eius et pax a Byblo avolet si scripturam hanc deleat...

Sumnjaju, jesu li zadnje riječi točno pročitane.

²⁸ Première traduction des textes phéniciens de Ras Shamra u *Revue Biblique*, vol. II. 1931, str. 32—56.

²⁹ Burrows S. I., A New Kind of old Arabic Writing from Ur kao članak u *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1927., str. 795—806.

protiv Mojsijeva Pentateuha također su neosnovane, da tobože nije bilo alfabeta, kad je danas utvrđeno, da je domovina alfabeta Kanaan i ne druga zemlja,³⁰ i prema savršenim i dotjeranim slovima natpisa iz 13. i 14. stoljeća, je ovaj mnogo vjekova stariji i fenički trgovci popularizirali su ga među drugim Semitima.

*

Ove moje opaske ne umanjuju vrijednost djelu. Razumljivo, da stvari, koje ovdje ne iznosim, te odobravam, i tih je većina. — Djela ljudi su u opće nesavršena i na tuđem se poslu lakše vidi manjak, nego li na svojem. Drugi će to vidjeti meni. Međutim ne slijedi, da svome mišljenju ja dajem stupanj sigurnosti; takovo je moje današnje poznavanje ove stvari.

Est laudanda bona valuntas, auctor clarissime, tamen tantum valet, quantum probat.

Život bl. Ozane Kotorke.

(Iz jednog šibenskog rukopisa.)

Don Krsto Stošić.

Literatura o bl. Ozani vrlo je obilna. D. Niko Luković u krasnoj knjigi Život bl. Ozane Kotorke (Zagreb 1928.) navada 26 djela, koja o njoj govore i još petoricu, koji su ukratko napisali njezin život. K tomu kaže, da je spominju sedmorica važnih auktora. No poslije Lukovica napisao je o. A. Rabadan u Gospinoj Krunici, br. 4., 5., 6., 8., 9. god. 1930., članke pod naslovom Bl. Hozana Kotorkinja, a urednik o. S. Dr. Budrović posvetio joj je cio br. 7. iste Krunice. Dominikanac o. Innocenzo Taurizano objelodanio je opsežnu ilustrovanu knjigu (VIII + 213 str.) *La beata Osanna da Cattaro dominicana* (Roma 1929.) upotrebljujući znatno ono, što je naš o. A. Miškov na talijanskom pisao u »Rosario IV.« i o. Ser. Razzi u poznatom djelu od god. 1592. Treba napomenuti, da je o. Taurizano imao na raspolaganju sve dokumente, koji se odnose na život i štovanje bl. Ozane, a koje je za crkveni proces publicirala Generalna Postulacija Dominikanskog Reda u Rimu g. 1927.

U šibenskom Gradskom muzeju postoji rukopisna knjiga od 164 lista, u kojoj ima više stvari što se odnose na Kotor. Na listu 45. i 46. nalazi se »Vita della beata Osana da Cattaro«. Uz rukopis nije naznačena godina, ali se na drugim mjestima u knjigi spominje g. 1714. i 1730., pa po tome kao i pismu može se sigurno zaključiti, da je Život iz prve polovine 18. vijeka. Ovaj rukopis nije dosada bio poznat, a vrijedno je da se publicira, pogotovo kad se radi o našoj

³⁰ Cowley, Gesenius' Hebrew Grammar, 1910, § 5 g.